

Csepeli György

A FÉLELEM SZEREPE A KÖZÉP- ÉS KELET EURÓPAI NEMZETI KONFLIKTUSOKBAN

A közösségi félelem eredete

A fizikailag leírható változásokat meghatározó tényezők közönyösek a változások irányát illetően, hiszen végül is minden megmarad, ami egyszer volt. A biológiailag leírható változások tényezői már aszerint csoportosíthatók, hogy az élő szervezetek fennmaradását akadályozzák vagy elősegítik, ám a pusztulás bizonyosságával szemben az étellel bíró szervezet végső soron esélytelen. Ideig-óráig elmenekülhet, de léte mindenképpen véges. Egyedüli esélye az, hogy génjeit tovább örökítheti, miáltal a nem, melyhez tartozik, esetleg fennmarad.

A társadalmi rendszerekben élő emberi nem egyedei nem vonhatják ki magukat a fizikai és biológiai meghatározottságuk hatalma alól, ugyanakkor viszonyuk a változásokhoz gyökeresen más. A társadalmi meghatározódás által teremtett világ cselekvési térenként tűnik elő az ember számára, akiben a fizikai idő végtelensége és a biológiai idő végeessége egybeötvöződik. Az ember a maga megmaradása érdekében célokat tűz ki, melyek megvalósulásáért tevékenykedhet. A cél képzelet a még nem lévő, de lehető üzenetként megkettőzi a valóságot, s ily módon feszültséget visz bele. Jónak minősül mindaz, ami elősegíti a cél megvalósulását, s rossz lesz, ami veszélyezteti azt.

De semmi bizonyíték nincs arra, hogy csak azért, mert valami célként jelentkezik, eleve jó lenne. Minden cél magában rejti a bizonytalanságot, hogy megvalósulása nem kívánt negatív mellékhatásokkal jár, nem is beszélve a célok sajátos változatáról, melyek eleve a pusztítást anticipálják. Az utóbbi célok azonban éppúgy bizonytalansággal teliek, mint az előbbiek, következésképpen nem kívánt módon ugyan, de pozitív hatásokat eredményezhetnek.

Az ember véges ideje a célokat megvalósító cselekvések időtálló következményei folytán a végtelenbe tart, mások által folytatható közösségi vagy másképpen szólva történelmi idővé válik. Minden jó, ami a közösség megmaradását szolgálja, s minden rossz, ami azt akadályozza vagy ellenében hat. S mivel, mint láttuk, a célok milyensége következményeik előreláthatatlansága folytán mit sem mond arról, hogy jók-e vagy rosszak, a cselekvései által magát meghatározó ember arra kényszerül, hogy a jóra és a rosszra vonatkozó mércéit az általa tapasztalható világon túl keresse.

Ártó és segítő tér keletkezik az ember körül, mellyel szemben tehetetlennek érzi magát. Mihelyt azonban megtapasztalja, hogy hatalmában áll másoknak szándékkal kárt okozni,

mely ráadásul számára hasznot hajt, miként az is egyértelművé válik számára, hogy mások vele szemben hasonló indítékok hatására hasonló módon képesek fellépni, a korábban eltávolított jó és rossz egyszerre csak közel kerül hozzá. Megtanul fenyegetni és félni.

Az ily módon keletkező félelem csak akkor lesz elviselhető, ha megnyilvánulásai szilárd körvonalakat öltenek, s meghatározódik azok köre, akiknek tőle kell félnie, illetve azok köre, akiktől neki kell félnie. Következésképpen a félelem fókuszába az idegenség kerül, melynek ellensúlya a félelemmentességet garantáló ismerőség és otthonosság lesz. Ezáltal a saját közösség lesz a Jó és az összes többi ember lesz a Rossz forrása.

A létrejövő nagy hatású értékelő minta működőképességét fokozza, hogy a nemzedékek egymásutánjai által kialakított és áthagyományozott társadalmi cselekvési módok természetesnek és magától értetődőnek tekintett világot konstruálnak a közösségbe beleszületők számára, akik az idegenség által megjelenített mássággal találkozáva szükségképpen a maguk világát féltve reagálnak. A másság ilyen értelemben véve eleve távolít, és a spontán adódó távolságérzetet csak fokozza az idegenek által konstruált világ ismeretlensége. Az ismeretlenség megmagyarázhatatlanság is egyben, melyből ha magyarázat születik, az téves lesz, amennyiben nem fog egybevágni az idegen által adható magyarázattal.

A szükségképpen adódó félreértéseket súlyosbítja, hogy az idegen is idegennek látja az őt idegennek bélyegzőt, miáltal a félreértések kezdettől fogva kölcsönössé válnak. A megmagyarázhatatlanság kínos élménye mindkét részről átadja helyét a magyarázatnak, melynek oktulajdonítási háttére elmélyíti és további kutatásra sarkallja a gyanakvást és a bizalmatlanságot. A másikról alkotott kép ezt követően már csak rosszhiszemű feltételezés és a negatív projekciók irányába bővíthet, mely egyben arra is lehetőséget nyújt, hogy a saját közösségén belül elnyomni kényszerült agressziós feszültségeknek levezetője legyen. A fenyegetettség képei, különösen ha kölcsönösek, magukban hordják a realizáció esélyét, önmagukat beteljesítő jóslatokként működnek. Elég egy mozdulat, egy gesztus, véletlen lépés, és megszületik az agresszív fellépés kiváltó oka, mely a mélyen fekvő, hosszú időn át kialakult okozati lánc végpontján helyezkedik el.

A kölcsönös ellenségeskedések nemzedékről nemzedékre áthagyományozódnak, identitásképző elemként épülnek be az ellenlábás csoportok kultúrájába, hogy azután az életbe belépő fiatal generációk számára jogcímet képezhessenek az elődeik által már kibogozhatatlan körülmények között elszenvedett sérelmek megbosszulására. A negatív jogosultság a gyűlölet kötelékeivel köti össze a csoportokat, akár akarják, akár nem.

Mindez feledésbe merülhet, hiszen az eredeti csoportmeghatározottságok ereje gyengülhet, a racionális cselekvés terébe kerülve az egyénekben elődeik negatív érzései eltompulhatnak, de ugrásra készen megmarad a minta, mely a mitizált Idegenben látja a saját kudarcok okait és az Idegentől való megszabadulást tartja a Jó Világ egyedüli biztosítékának.

Kollektív paranoia

A modern társadalmi szervezetek szerveződése elvileg kiküszöböli a Jó-Rossz és a Mi-Ők hajdani megfeleltetését. Válság, működési zavar, bizonytalanság idején azonban a társadalom tagjai modern körülmények között csábítást érezhetnek a közösségi regresszióra és újra rátalálhatnak az archetipikus feszültségoldó technikára. Erre még nagyobb az esély, ha a hatalom megtartása vagy megszerzése érdekében a társadalomban akadnak politikai vállalkozók, akik e technikákat tudatosan felhasználják és az ellenségképet napirenden tartják (Roeder, 1994).

A kollektív paranoia állapota jöhet ezáltal létre, melyben a válságtünetek racinális megközelítése, az egyes tünetek kezelésére szolgáló cselekvési programok keresése tűnik irracionális és patológikus vállalkozásnak, míg a bűnbakállítás, a negatív projekció útján előálló idegenségnek tulajdonított ártó hatások katalogizálása, az Ők által való, szünni nem akaró fenyegetettség érzése lesz normális és mindenki számára szabványt jelentő minta (Keen, 1986).

A széles körű terjedés és elfogadás esélyeit csak növeli, hogy a kollektív paranoiát kihasználó politikai vállalkozók akadálytalanul hozzáférhetnek a modern bürokratikus racionalitás elvei szerint berendezett államhoz, melynek szervei felett az uralmat megszervezve totalitárius társadalmat lesznek képesek létrehozni és fenntartani. Ha a tekintélyelvű egyeduralom bázisán egyedül igaznak tekintett ideológia magába olvasztja a regresszív közösségi gondolkodás mintáját, olyan zárt gondolkodási rendszer jön létre, melynek központi magját a démonizált ellenfelek szorongatottjaként beállított saját csoport üdvtana alkotja. A tan a csoportot térben és időben merev és szigorú határokkal vonja körül, melyek ideológiai önkényen alapuló értelmezése esetében szokásos kétértelműségeknek és bizonytalanságoknak. A csoport profán szociológiai realitásával szemben egy mitizált, nagy hatású érzelmeket mozgósító szimbólumok és rítusok által teremtett „szent” realitás keletkezik. Az egyén értelmezési tartománya e szimbolikus térben beszűkül, alternatívái az azonosulás konform vagy fanatikus változatainak követésére szűkülnek.

A közép- és kelet-európai nemzetek félelmeinek grammatikája

A Németország és Oroszország között elhelyezkedő európai térség országai számára a Jaltában kijelölt keretek szertefoszlásával bekövetkező állami függetlenség új tapasztalat volt, melynek realitása nem vághatott egybe azokkal az álmokkal, melyeket ezeknek az országoknak a politikai elitjei a függetlenség hiányának időszaka alatt álmodtak. Mint arra a nemzet mint politikai kategória kialakulástörténetének szakértői rámutatnak (Breuilly, 1982), e nemzetek politikai szerveződése nem megelőzte, csak követte a kulturális és pszichológiai értelemben vett nemzetté válást, s ezáltal a vágyak tartósan elszakadtak a valóságtól. A Sollen és Sein szorításában meghasonlott nemzetek mindegyikét elégedetlenség kínozta, melynek okait nem magukban, hanem külső ártó tényezőkben vélték felfedezni.

Mint Bibó István olyan helyesen látta, a nyugat-európai modernizációs mintáktól való elmaradottság keserű tényeiből nem reális és racionális felzárkózási programok, hanem igények, követelések keletkeztek, melyek megghiúsulását követően frusztráció jött létre, melynek talaján sérelmek és panaszok keletkeztek. A térség minden egyes kis nemzetében tovább élt az álom, hogy ugyanolyan legyen, mint a „normális” nyugat-európai nemzetek, ugyanakkor nem lettek, nem lehettek ugyanolyanok. Az egykori Szovjetunió területén keletkezett államok kialakulásának folyamata pedig csak az utóbbi években kezdődött el. Lét és a lehető ellentmondása ezeket az államokat gyötri leginkább, s ma még nem lehet tudni, hogy melyik marad meg, melyik kebelezi be a másikat, vagy tűnik el hirtelen.

A meghasonlás elbizonytalanító hatásai elől menekülve kézenfekvőnek tűnt, hogy a térségben szerveződő nemzeti államok egymás rovására határozzák meg önmagukat. Vitatott nemzeti realitások egész sora keletkezett, melyek mindegyikének az volt a funkciója, hogy a harci tudat eszközei által fokozódjon a saját nemzet biztonságérzete. Vitatottak mindenekelőtt a határok. A térségben nincs nemzet, melynek ne lenne álma önmagáról, melyben állami területe nagyobb, mint a jelenben adott. Az egyik állam nagyobb területe a másik államnak jutó kisebb területet feltételezi, következésképpen a viszony csak konfliktusos lehet.

A nemzeti ideológia előszeretettel naturalizálja a nemzet kiterjedésének valóságosan fraktálszerű határait. A distinkt elkülönítésként észlelt határoknak tulajdonított létalap az állam leendő polgárainak azonosságtudata által motivált önrendelkezés vagy egyéb általuk méltányosnak tekintett stratégiai, földrajzi, vagy történelmi jogcím. A kiábrándító valóság ezzel szemben az, hogy az egyes államok léte és nem léte, nagyobb vagy kisebb kiterjedése a mindenkorai nemzetközi erőviszonyok függvénye, melyek az érintettek által természetesnek és igazságosnak tekintett szempontokat legfeljebb ürügyként veszik figyelembe a határok megszabásakor és fenntartásakor. A területi viták ily módon eleve irracionálisak, és eldöntésük kívül esik az egyes kis államok kompetenciáján. Ezek a viták csak arra jók, hogy az egymástól való félelem légkörét megteremtve elősegítsék a kollektív nemzeti paranoia kialakulását.

A területi viták érzelmi mozgósító erejét fokozza, ha „szentnek” nyilvánított területről van szó, amelyeknek a vitatkozó felek nemzeti önazonosságuk szempontjából kitüntetett fontosságot tulajdonítanak. Közép- és Kelet-Európában mi sem könnyebb egy tartomány vagy város „szentté” nyilvánításánál, hiszen a régióban alig akad olyan rög, melyet nem áztatott volna valakinek a vére, nem élt és alkotott volna valaki, akinek élete és műve nyomot hagyott volna maga után, melyet a nemzeti ideológia kiaknázhat a nemzetté alakítás folyamata során.

De nemcsak a területek, hanem maga a történelem, a benne valaha ténykedett személyekkel is vita tárgya lehet. A halott hősök közömbösen kénytelenek túrni a kisajátításukért folyó küzdelmet. Amikor ők éltek, küzdöttek, alkottak, akkor még nem sejthették, hogy az utókor olyan kontextusokba helyezi őket, amelyeknek életük során tudatában sem lehettek. Nincs

olyan történelemkönyv, melyet Közép- és Kelet-Európában minden nemzet megaláztatására tanítani lehetne az iskolákban.

A verseny a szimbólumok nyelvén folyik. Vitatottak lehetnek például a címerek. Magyarország szomszédai sérelmezik a magyar címet, melynek koronás szimbolikájában az egykori Nagy-Magyarország területére formált igényeket látják viszont. A magyarok neheztelnek a szlovákokra, akiknek címerében a magyar címer egyik motívumát látják elragadva. Vitatottak a nevek. Görögország nem hajlandó elismerni Macedóniát, pusztán az ország neve miatt, melyet Nagy Sándor elbitorolt örökségével azonosítanak. A románok hivatalosan nem léteznek tartják nyugati tartományuk magyar nevét, jóllehet a román név a magyar Erdély tükörfordítása. Az egyes nemzeti ideológiák mágikus hatást tulajdonítanak a vitatott városok, tartományok neveinek, mintha azok kimondása és használata érvénytelenítené a nemzetközi politikai realitásokat pró és kontra. Ahány neve van ugyanannak a hősnek, városnak, régióknak, annyi a magát egyként egyedül jogosultnak tartó nemzeti igény. De még a személynevekért is mérkőzés folyik. Az egyes államokban törvényekkel írják elő, hogy kinek mi lehet a keresztnév, hogyan írhatja, s hogyan nem írhatja családnévét. Szlovákiában a magukat magyarnak valló férjezett nőknek például a szlovák nyelvi szabályok szerint –ova végződést kell nevük után írniuk, mely teljességgel megváltoztatja a magyar nevek karakterét.

A félelem forrásai

Az állami lét bizonytalansága az állampolgári tudat bizonytalanságával jár együtt. Az állam nem bíz a benne nem bízó polgároknak. Állam és polgár számára egyaránt különbözőek az alkotmány adta jogok és azok megvédelmezésének eszközei. A társadalom integrációja szabatosan meghatározható állami keretek helyett homályosan meghatározott nemzeti keretek között történik, melyek erejüket a képzeletből merítik. A nemzet valósága ezáltal poetizálódik és drámai feszültséggel telítődik. Az állam a nemzet eszközévé válik, az állampolgári szabadság helyére a nemzeti szabadság kerül.

A bizonytalanságélmény racionálisan átlátható és kezelhető empirikus okainak katalógusa (elmaradottság, a társadalmi struktúra fejletlensége, a gazdasági teljesítőképesség hiánya, a politikai és jogi intézmények erőtlensége stb.) helyére a történelemből, a társadalomlélektanból, a kulturális szférából származó, racionálisan átláthatatlan és kezelhetetlen okok kerülnek előtérbe. A bizonytalanság ezáltal időtlenné válik, és akár múltba, akár a jövőbe vetül, a nemzeti lét fenyegetettségének bizonyítéka, a megsemmisüléstől való félelem felkeltésének eszköze lesz belőle. Herder híres jóslata óta a magyar önszemléletben kiváltképp erős a megsemmisüléstől való félelem, mely elől azonban a térség összes többi nemzete sem képes menekülni, csak éppen a forrás más. A megsemmisüléshez mérten kisebb, de az ép megmaradás szempontjából ugyancsak rettegett veszély a felszívódás, melynek következménye a kulturális és pszichológiai értelemben vett eltűnés. A határviták a csonkulástól és szétdaraboltatástól való félelmet idézik fel. Az egyedüllét tudata a bekerítettetés

félelmével jár együtt, melynek alternatívája a szövetségesek keresése. A túl erős szövetséges azonban visszaélhet az erejével, s ez felidézheti az elnyomás és megszállás emlékeit, melyek anticipációs mintái nagy hatású félelmeket képesek mozgósítani. A frissen elnyert vagy visszanyert függetlenség jellegzetes következménye a gyarmatosítástól való félelem, mely az alávetettség nehezen leküzdhető mintájaként jelentkezik.

A félelem sajátos forrását képezik a belső ellenségek, akik rendszerint a külső félelemforrások belső mutánsainak tűnnek. Az állam és a nemzet ellentmondásos viszonya talán sehol sem nyilvánul meg jobban, mint a belső ellenségek esetében, akik jog szerint ugyanazon állam polgárai, mint azok, akik ellenségként pécézik ki őket. Az ellenségként való kategorizáció alapja az önkényes szempontok alapján észlelt idegenség. Individuális esetekben árulókról vagy renegátokról beszélhetünk. Ha az idegenként való észlelés csoportosítást foglal magába, akkor az ellenséges megbélyegzés a csoport egészére kiterjed, és kisebbségellenes beállítottságként jelentkezik.

Ha a tragikus végkifejlettől eltekintünk, akár ironikus is lehetne, hogy a megsemmisüléstől rettegő többség éppen azokat a szándékokat tulajdonítja a kisebbségnek, amelyek jegyében a szóban forgó kisebbség korlátozására, vagy – miként a második világháború éveiben a zsidók esetében történt – megsemmisítésére ő maga törekszik.

A kulturális és pszichológiai terminusokban történő nemzeti önmeghatározás magában rejti a tisztaság és a lényegiség feltevését, mely a nemzetet nemcsak a vele együtt élő kisebbségektől, hanem általában véve az idegenektől is elkülöníti. A globalizációval együtt járó migrációs folyamatok következményeként aktivizálódott xenofóbia a szűkösen rendelkezésre álló gazdasági javak elosztásáért folytatott verseny racionalizációs mintája, s ebben a minőségben korántsem jellemezhető pusztán a közép- és kelet-európai nemzeti társadalmak sajátjaként. A Közép- és Kelet-Európában újonnan jelentkező politikai xenofóbia kétarcú jelenség. Egyfelől mint általános idegenellenesség a kulturális bezárkózás és a merev elkülönülés jele, másfelől mint az állampolgársággal járó szociális és gazdasági jogok védelme a modern állampolgári tudat kialakulásának is az eszköze (Csepeli– Sik, 1994).

Nemzetek versenyben

A gyanakvás, bizalmatlanság és kölcsönös félelem a közép- és kelet-európai kis nemzetek között zajló különös verseny terméke. E verseny szimbolikus, politikai és gazdasági javakért folyik, melyek vélt forrása a Nyugat. Mindegyik kis nemzet a maga nyugatiságát igyekszik bizonyítani. Az összehasonlítás gondolata nem új, a közép- és kelet-európai birodalmak is hasonlóan érveltek. Metternich annak idején a bécsi Landstrasse-nél húzta meg az Európát Ázsiától elválasztó határvonalat, ezzel is kihangsúlyozva az Osztrák Császárság civilizatorikus szerepét, de az Orosz Birodalom előszeretettel tetszelgett az Európát Ázsiától elválasztó ék szerepében. Birodalmak helyén keletkezett kis nemzetek Európa nyugati felének tett speciális szolgálataikat dokumentálva a „Nyugat védőbástyája” címért versenyeznek,

melynek megszerzését a Nyugat ellen törő különböző hódítók (hunok, tatárok, törökök, oroszok) elleni harc során szerzett állítólagos érdemeikkel indokolnak. Ezek az igények összeegyeztethetetlenek. A magyarok néha azzal hízelegnek maguknak, hogy a hunok leszármazottai, ebben az esetben viszont a magukat a Római Birodalom örökösének tartó románokkal esélytelenül indulnak a versenyben. A török hódítás elleni harc során szerzett érdemekért a magyarok a horvátokkal és a szerbekkel kénytelenek versenyezni. A szovjet hódítással szemben vívott küzdelemben a magyarok az 1956-os forradalomra, a csehek és a szlovákok az 1968-as prágai tavaszra, a lengyelek a pápára vagy az 1980-as Szolidaritás mozgalomra hivatkoznak.

A múltból vett összehasonlítások arra szolgálnak, hogy a nyugatot ma szimbolizáló szervezetekhez, a NATO-hoz és az Európai Unióhoz való csatlakozás elsőbbségi igényét alapozzák meg. Mindegyik ország különleges elbánást szeretne magának, s egyik sem nyugszik bele szívesen abba, hogy a többiekkel közös, hátrányosnak tartott sorsban osztozzék. A megérdemeltnek vélt nyugati segítség elmaradása a múltban és a jelenben egyaránt féltékenységet és panaszkodási versenyt eredményez. Mindegyik ország abban a meggyőződésben él, hogy a Nyugat speciálisan hálátlan vele szemben, míg másokat érdemtelenül előnyben részesít.

A nemzeti lét bizonytalansága, az állami függetlenség megkésett elnyerése, a demokratikus politikai intézmények hiánya a közép- és kelet-európai társadalmakat külpolitikailag a tanult tehetlenség állapotába hozta, amikor is képtelenné váltak annak átlátására, hogy a sikerek és kudarok előidézésében mi az ő saját szerepük. Történelmileg döntőnek bizonyult az a tapasztalat, hogy nemcsak külpolitikailag, hanem belpolitikai viszonyaik alakulására is tőlük függetlenül ható tényezők gyakoroltak hatást, ennél fogva nem alakulhatott ki az autonóm politikai cselekvéshez nélkülözhetetlen kompetenciatudat.

A közép- és kelet-európai térség jelentőségét azzal szokás indokolni, hogy mindkét világháború innen eredt. Ez a tétel ténybelileg megfelel az igazságnak, melyhez azonban a térséget domináló hatalmak háborús érdekeltségének ténye is hozzátartozik. Bármi is legyen az egyes nemzetek önképe, a szomorú valóság, hogy történelmük lényegi fordulóit inkább a szenvedő, mintsem a cselekvő igeragozás segítségével lehet leírni. Ez a megállapítás az 1989–90-es demokratikus fordulatra is vonatkozik. A „csendes” vagy „zajos” forradalmak győzelmét az egyes országokon kívüli erők döntötték el, miként ugyanezek az erők korábban a demokratikus törekvések bukásában játszottak döntő szerepet.

A kívülről ható kényszerek belső áttételeződését szemléltető sok kínálkozó példa közül jelenleg a délszláv népek között zajló konfliktus tűnik a leglátványosabbnak. Bár Szerbia az első világháború győzteseinek között szerepelt, az antant hathatós támogatása nélkül sosem lehetett volna megszervezni az általa dominált délszláv államot, mely a Hitler csapásai által meggyengített nyugat-európai demokráciák megingásakor nyomban szét is esett. A nemzetiszocialista Németország második világháborús vereségét követően a győztesek

hathatós támogatásával a délszláv állam újjászerveződött. Jugoszlávia fennmaradása és prosperálása azonban nem a délszláv népek kohézióján múlt, hanem azon, hogy az ország az Európát megosztó hidegháborús frontvonalak között elterülő senkiföldjére került. Mihelyt a hidegháború megszűnt, a Jugoszláviát összetartó külső kényszer is eltűnt, s a délszláv népek illuzórikus „egysége és testvérisége” helyére a háború kegyetlen valósága került. A harc persze nem törhetett volna ki és nem húzódhatna évekig, ha a vérbosszútól lihegő ellenfeleket nem támogatnák egymással szemben álló érdekeket követő külső erők. Csak remélni lehet, hogy a többi nagyszámú lappangó nemzeti konfliktusforrás nem talál a konfliktus felszításában érdekelt külső erőkre, melyek ha egyszer életre kelnek, villámgyorsan megtalálják önjelölt belső híveiket.

A félelemtől való megszabadulás mint tanulási folyamat

A demokratikus politikai berendezkedésre és a piacgazdaságra való átmenet páratlan esélyt kínál a közép- és kelet-európai térség államai számára, hogy végre beléphessenek a „nemzeti történelem” utáni korba, amely távolról sem jelenti azt, hogy bármelyik nemzetnek le kellene mondania önazonosságáról, bármelyik kisebbségnek föl kellene adnia a létezéshez való jogát. Mindössze arról van szó, hogy az illúziókról és álmokról lemondva a status quo bázisán elkezdődjön a fölérendelt célok keresése a gazdaságban, a politikában, a kultúrában és a civil társadalomban. Mihelyt az értékek megvalósítható cselekvési programok céljai és eszközei nyelvén fogalmazódnak meg, elvi lehetőség nyílik arra, hogy az egyes közép- és kelet-európai országok társadalmi megszabadulhassanak az értékek és a valóság között támadt meghasonlás történelmi lidércnyomásaitól.

Ehhez mindenekelőtt a kölcsönös egymásrautaltságot és az abból következő együttműködési kényszert kell felismerni. Az integráció kiinduló feltétele, hogy valamennyi ország a nyugati politikai és gazdasági minták szerint rendezkedjék be. A demokratikus politikai átalakulás és a piacgazdaságra való áttérés sikerének függvényében feltételezhető, hogy az egyes országokban egyre erőteljesebben érvényesülnek azok az érdekek, amelyek a lehető legtöbb embert arra indítják, hogy a bizalmon és együttműködésen alapuló cselekvés előnyeit valószínűbbnek és nagyobbak ítéljék meg az elszigetelődés és gyanakvás által kínált következményekkel szemben.

A különböző síkokon bekövetkező integrációs folyamatoknak lélektani előfeltétele, de egyben következménye is a tradíció újraértékelése és újraértelmezése. A nemzeti exkluzivitás tradíciója elfeledtette a megelőző korszakok inkluzív tradícióit, melyek azt mutatják, hogy az egyedülvalóságukért versenyző nemzeti identitások meglepően nagyszámú újrafelfedező, rokon elemekből építkeznek. Németh László a harmincas években kelet-európai Golf-áramként jellemezte a németek és oroszok között elhelyezkedő kis népek együttesét, melyeket fraktálalakzatokat követő határok választanak el egymástól. Az egymásbamosódottság nemhogy hátrány, hanem kifejezetten előny lehet, hiszen ezáltal eleve adott a multikulturális keretek lehetősége, és a többszörös identitások kidolgozásának lehetősége. A nemzeti

exkluzivitás szempontjából zavaró, hogy egy s ugyanazon eseménynek egymástól szögesen eltérő értelmezései lehetnek, egy s ugyanazon személyt egymással versengő nemzeti hagyományok egyaránt magukénak vallanak, egy s ugyanazon városnak különböző nevei és különböző kulturális kontextusai lehetnek. Másfelől ez a sokféleség a posztmodernitás felé mutató, intellektuális stimuláció forrása is lehet, mely szervesen beleillik a közép- és kelet-európai kultúra nagy teljesítményekre ösztönző hagyományába. A jelentések megfélemlítésért folytatott küzdelem, a megértés mint interkulturális vállalkozás, a hagyományok egymásbafordulásából kibontakozó egyediség felfedezése Európa középső és keleti régióját a posztmodern interkulturális kommunikáció műhelyévé alakíthatja, ami az egyedüli lehetőség arra, hogy a térség megfeleljen a globalizációs kihívásoknak.

A térség államainak harmonikus és kölcsönösen előnyös egymás mellett élésének garanciája a valamennyi államban egységesen követett alkotmányos gyakorlatban rejlik. Az állampolgárság tényéből elidegeníthetetlenül következő politikai, gazdasági, szociális és kulturális jogok maradéktalan érvényesülése létélménnyé teszi a biztonságot minden államban minden állampolgár számára (Csepli-Örkény, 1993). A politikai vállalkozóknak meg kell majd tapasztalniuk, hogy a félelemkeltő ideológiák iránt nem lesz kereslet. Nem félhet az az állam, melynek állampolgárai nem félnek.

Az állampolgári biztonság bázisán a legkülönbözőbb keresztkelet-kategorizációs identitások jöhetnek létre, melyek a tizenkilencedik században keletkezett nemzeti exkluzivitás hagyományánál jóval régebből valók, csak éppen elfelejtődtek, a társadalmi kommunikációból kiszorultak. Miért ne lehetne újra valaki egyszerre X nemzet tagja, Y állam polgára, Z vallás híve, Q foglalkozás űzője, T politikai ideológia követője, s így tovább. Az egymásra épülő társadalmi identitások alapját képező csoportosulások az embereket nemcsak elválasztják egymástól, hanem egymással össze is kötik. Minél tagoltabb az egymással keresztül-kasul átszőtt társadalmi összeköttetések hálója, annál inkább integrálódik az egész régió, anélkül, hogy bárki arra kényszerülne, hogy múlandó egyéni létének keretei közül menekülni akarván feladja a kollektív lét által kínált öröklét reményét.

Az életbe belépő új nemzedékek politikai szocializációjának tengelyébe következőképpen a demokratikus állampolgári nevelést, s az abból következő multikulturális érzékenységet kell állítani. Ezáltal olyan perspektíva keletkezik, melyből nézve a nullaösszegű nemzeti játszmák egy lezárult történelmi korszak dramatikusan megjelenített narratíváinak tűnnek, melyeket békévé old az emlékezés.

Közép- és Kelet-Európa sosem lesz olyan, mint Nyugat-Európa. Mielőtt a közép- és kelet-európai kis népek azt kérdezik, hogy mit kaphatnak Nyugat-Európától, arra a kérdésre kell választ adniuk, hogy mit adhatnak ők Nyugat-Európának. Úgy tűnik, nem adhatnak többet, mint hogy megszabadulnak az egymástól való félelemtől, elszakadnak múltjuk véres árnyaitól, s megmaradnak annak, amik mindig is voltak: az Európai civilizáció limesének, melyen túl a világ a végtelenbe nyílik.

Bibliográfia:

Bibó, I., 1991. The Distress of the East European Small States in Democracy, Revolution, Self-Determination, Selected Writings. New York, Boulder. 13-86.p.

Brubaker, R., 1992. Citizenship and Nationhood in France and Germany. Cambridge, Harvard University Press.

Brubaker, J., 1982. Nationalism and the State. Manchester, Manchester University Press.

Csepele, Gy., Sik, E., 1994 Changing Content of Political Xenophobia in Hungary. Is the Growth of Xenophobia Inevitable? Paper presented at the ASA Annual meeting, 1994. August 5-6., LA

Csepele, Gy., Örkény, A., 1993. Conflicting Loyalties, Citizenship and National Identity in Hungary and Eastern Europe. In: Farnen, R. (Ed.): Reconceptualizing Politics, Socialization, and Education. International Perspectives for the 21th Century. Oldenburg. BIS 118- 132.p.

Horowitz, D. L., 1985. Ethnic Groups in Conflict. Berkley, University of California Press.

Keen, S., 1986. Faces of Enemy. Reflections of the Hostile Imagination. San Fransisco, Boulder.

Kolarz, W., (1946) 1972. Myths and Realities in East Europe. New York, London, Kennikat Press.

Roeder, Ph.G., 1994. Politician's Incentives and the Ethnic Agenda in the Soviet Successor States. IGCC Conference on the International Spread and Management of Ethnic Conflict, UCSD, La Jolla, 30 September-1 October